

Круглий стіл

«Візантійщина»:

Образи і оцінки візантійського цивілізаційного спадку у Центрально-Східній Європі

(Київ, 27 лютого 2015 року)

Андрій Домановський (Харків)

Візантія по-українськи

Українська гуманітаристика, попри вагомі досягнення у дослідженні візантійських впливів на українську історію, до сьогодні не спромоглася запропонувати власного бачення Візантії та візантійського культурно-цивілізаційного спадку. Візантійський міф у його українському сприйнятті було беззастережно віддано на поталу російському (про-російському) імперському дискурсові й у сприйнятті більшості українських інтелектуалів візантійська складова історії України продовжує залишатися суто (у кращому разі – переважно) негативним досвідом, а незрідка й подається як щось зовнішнє, імперсько-антидемократичне, формалістсько-фарисейське, і, зрештою, антиукраїнське.

Над українським сприйняттям Візантії майже беззастережно панує російський імперський міф «Москви – Третього Риму», і, (с)приймавши російський погляд на Візантію, Україна має лише дві стратегії – або визнати себе частиною Росії і долучитися до її імперського проекту бачення Візантії, або, відкидаючи російський імперський проект, будувати власну ідентичність як таку, що сприймає Візантію / візантійський спадок як щось суто чуже, негативне, зовнішнє, від чого треба відштовхнутися і чого необхідно якнайскоріше позбутися. Показові в цьому плані згадки про візантійську спадщину і її характеристики у провідних українських публічних

інтелектуалів – Миколи Рябчука, Ярослава Грицака, Олега Покальчука, Оксани Забужко, Оксани Пахльовської та низки інших.

Тим часом, крім російського бачення Візантії, маємо низку інших, цілком плідних підходів. Це західноєвропейське бачення, у якому виразно вирізняються ознаки національних шкіл таких «великих історіографічних держав», як Німеччина, Велика Британія, Франція; бачення американське (а США також, поза будь-яким сумнівом, є «великою історіографічною державою» – у тому розумінні, що вона досліджує історію усього світу – від первісного суспільства і цивілізацій Стародавнього Сходу до новітньої історії кожної із держав сучасності). «Великою історіографічною державою» намагалася бути (у межах своїх можливостей) також Російська імперія і став на певний час Радянський Союз, а зараз продовжує силуватися зберегти позиції сучасна Російська Федерація. Щодо Візантії ж і Російська імперія ХІХ – початку ХХ ст., і сучасна Росія кінця ХХ – початку ХХІ ст. мала / має особливий ресантимент як до частини власної історії, що неминуче колосально посилювало візантиністичні студії в контексті власне російської історії.

Власні історичні / історіософські бачення історії Візантії та візантійського спадку в межах своїх національних історій спромоглися виробити і ті держави, віднести які до «великих історіографічних» аж ніяк не можна – Греція, Сербія, Болгарія (не будемо зараз заглиблюватися у питання про те, в якому контексті і з яких причин розвивалися науки про Візантію у таких «віддалених / відділених» від візантійського спадку країнах, як Польща, Чехословаччина / Чехія, Японія etc). Здавалося б, подібні болгарському чи сербському баченню візії візантійської історії мали б виникнути й в українському інтелектуальному просторі, однак перебування

України у полі тяжіння російської держави, зокрема й полі тяжіння інтелектуальному, зрештою унеможливлювали виокремлення і вироблення самостійного українського погляду на історію Візантії та значення її цивілізаційного спадку.

У розмові з Людмилою Тарнашинською під час Першого Конгресу Міжнародної Асоціації Україністів, що відбувався у Києві 27 серпня – 3 вересня 1990 р., американський візантиніст українського походження, науковець світової слави Ігор Шевченко пошкодував, що «...не відчув суб'єктивної потреби між ... знайомими чи іншими доповідачами простежити ... візантійсько-українські зв'язки, незважаючи на те, що Україна є однією з частин цього Радянського Союзу, який ще існує, де є автентичні візантійські пам'ятки». Подібну ситуацію понад двадцять років потому зауважила Наталя Яковенко: «По всій Україні не існує такої науки, яка називається візантологією. Є тільки окремі її паростки..., але цього ж недостатньо, щоб провести конференцію. Мені це здається величезним упущенням, тому що в Україні не розвивається, не культивується аналіз тих зв'язків і того великого культурного контексту, в який була втягнута Русь із перспективи візантійської політології. Київська Русь сформувалася під знаком візантійської культури, цивілізації, духовності, церкви тощо. Цим питанням присвячено багатющу літературу. Не впевнена, чи ця література вклалася б тільки в бібліографічний перелік, що вмістився в кілька товстенних томів, – це міжнародна проблема. Але, на жаль, вона саме міжнародна, а не українська».

Натомість, за влучними словами того таки Ігоря Шевченка, «Візантія була не тільки багатонаціональною державою, а країною, яка мала

величезний вплив на цілий ряд культур – на південноіталійську, сирійську, вірменську, південнослов'янську і східнослов'янську. І на східнослов'янську вона мала вплив від – уявіть собі! – IX і до XVIII століття. Під візантійським впливом перебувала Русь-Україна, цього ж впливу зазнали Петро Могила та Епифаній Славинецький, і навіть – хоч він цього не знав, бо думав, що він є під польським впливом, – гетьман Мазепа. Отже, в цьому розрізі я україніст, і може, це моя перспектива. Мені дає певну перевагу над іншими українцями те, що я бачу речі в загальній перспективі...».

Як видається, українським інтелектуалам давно пора запропонувати самостійний, незалежний насамперед від (нео)імперського російського, але також і від (нео)ліберального західного погляд на сутність Візантійської цивілізації та значення її спадку в українській історії. Є велика ймовірність того, що саме українська візія Візантії може стати вельми перспективною у багатьох аспектах – від розуміння природи Візантійської цивілізації до бачення майбутнього країн «візантійського культурного кола». Принаймні філософсько-геополітичні розважання з цього приводу Андрія Окари («В ОКРЕСТНОСТЯХ НОВОГО КОНСТАНТИНОПОЛЯ, или восточнохристианская цивилизация перед лицом новейшего мирового хаосо-порядка») видаються суттєво привабливішими, ніж відповідні конструкти сучасних російських публічних «візантинологів» на кшталт о. Тихона (Шевкунова), А. Дугіна або нещодавнього опусу Є. Холмогорова «Византия: все, что надо знать для полемики с русофобами».